

DİVAN EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

The Journal of Ottoman Literature Studies

ULUSLARARASI HAKEMLİ AKADEMİK DERGİ

Sayı 29, İstanbul 2022, 1614-1633

TÜRK DİNİ TARİHİNDE İKİ KURTARICI VARLIK: BODİSATVA AVALOKİTEŞVARA VE HIZIR

Münevver Ebru Zeren

Doç. Dr., Haliç Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, (ebruzeren@halic.edu.tr), ORCID: 0000-0001-5390-2022 / Doç. Dr., Haliç University Faculty of Arts and Sciences Department of History

Makale Bilgisi/Article Information

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 11.09.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 03.10.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.12.2022

Yayın Sezonu: Güz

Atıf/Citation

Zeren, Münevver Ebru (2022), "Türk Dinî Tarihinde İki Kurtarıcı Varlık: Bodhisattva Avalokiteşvara ve Hızır", Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 29, 1614-1633.

Zeren, Münevver Ebru (2022), "Two Saviour Beings in Turks Religious History: Boddhisattva Avalokiteshvara And Khızır", Journal of Ottoman Literature Studies, 29, 1614-1633.

*Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.*

Türk Dinî Tarihinde İki Kurtarıcı Varlık: Bodisatva Avalokiteşvara ve Hızır

Özet

Her din ve inanç sisteminde bireyler dünyevî sıkıntılarında yardım isteyebilecekleri ve manevî kurtuluşlarına rehber olan kutsal varlıklara sığınmışlardır. Başta Uygurlar olmak üzere Türklerin benimsedikleri Mahayana Budizmi'nde Budist laiklerin nirvanaya ermelerini sağlayan Budalar ve bodisatvaların (Buda olabilecekten kurtuluşunu erteleyip kendini Budist cemaate adayan semavî varlıklar) adları tespih eşliğinde zikredilir. İslâmiyet'te ise Esmâü'l- Hüsna zikirlerinin yöneldiği Allah başta olmak üzere peygamberler, melekler ve velîler kulun yardımına koşan ulu varlıklardır.

Makalemizde Budist Uygurların en çok iman ettikleri ve her fırsatta yardıma çağırdıkları Bodisatva Avalokiteşvara ile Müslüman Türklerin zorda, darda kaldıklarında karşlarına çıkan, yol gösteren Hızır'ın; başta don değiştirme olmak üzere şekilsel ve işlevsel benzerlikleri ile bu iki kurtarıcı varlık çevresinde gelişen inanç ve ibadetler karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır. Bu çalışmadaki amacımız Türklerin Budizm'den sonra İslâmiyet'i benimsemesinde bazı inanç ve ibadet unsurlarının benzerliğinin etkili olduğu tezine ufak da olsa bir katkı sağlayabilmektir.

Anahtar Kelimeler: *Türkler, Budizm, İslâm, Kurtarıcı, Bodisatva, Avalokiteşvara, Hızır.*

Two Saviour Beings in Turks Religious History: Bodhisattva Avalokiteshvara And Khizr

Abstract

In every religion and belief system, individuals have sought refuge in holy beings who can seek help in their worldly troubles and guide their spiritual salvation. In Mahayana Buddhism, adopted by the Turks, especially by Uygurs, the names of the Buddhas and bodhisattvas (the heavenly beings who postponed their liberation and devoted themselves to the Buddhist community while they could be Buddhas) who enabled the Buddhist secularists to reach nirvana, are mentioned with rosaries. In Islam, besides the dhikrs of God's names (Esmâü'l- Hüsna), prophets, angels and sufis are the sacred beings who come to the aid of Muslim people.

In our article, Bodhisattva Avalokiteshvara, whom Buddhist Uygurs believed most and called for help at every opportunity, and Khizr who helps Muslim Turks when they are in trouble and guide them will be discussed comparatively by taking into account the morphological and functional similarities - especially on the change of form, on the beliefs and on the veneration rituals developed around these two savior beings. Our aim in this study is to make a small contribution to the thesis that the similarity of some belief and worship elements is effective in the Turks' adoption of Islam after Buddhism.

Keywords: *Turks, Buddhism, Islam, Saviour, Bodhisattva, Avalokiteshvara, Khizr.*

Giriş

Türkler en eski ve millî dinleri olan Gök Tanrı dininden sonra farklı coğrafyalarda yaşadıkları kültür etkileşimleri neticesinde farklı dinlere girmişler; en uzun süre boyunca da Budizm ve İslâmiyet'i benimsemişlerdir. Budizm bazı Türk boylarınca yaklaşık 1000 yıl boyunca kabul görmüş; İslâmiyet ise daha geniş bir coğrafyada, daha fazla sayıda Türkler arasına yayılarak Türk dinî tarihinde yaklaşık 1300 yıldır şanlı bir yer edinmiştir. Her iki dine ilişkin Türk tarihî ve edebî metinlerini incelediğimizde, Türklerin her daim dinlerine oldukça bağlı bir cemaat olarak dinin iman edilecek unsurlarına derin inançlar geliştirdikleri ve ibadetlerini şevkle yerine getirdikleri görülmektedir.

Orhun Uygur Kağanlığı'nın yıkılmasından sonra 840 yılında Turfan ve Kansu'ya göç eden Uygurlar, Böğü Kağan tarafından 763 yılında resmi din ilan edilen Maniheizm'e olan inançlarını bir süre devam ettirdikten sonra yaklaşık X. yüzyıldan itibaren bölgede etkin olan Mahayana Budizmi'ni benimsemişlerdir. Bu Budizm ekolü veya mezhebinde Hinayana Budizmi'nin tersine kişisel kurtuluş ideali yerini insanların, hatta tüm canlıların kurtuluşuna bırakmıştır. Mahayana Budizmi, muhtemelen miladın ilk yüzyıllarında Kuşanlar döneminde Kuzey Hindistan'da veya Türkistan'da¹, Boşluk (Skr. *śūnyatā*), Öylesilik (*Tathāgata*), Buda Doğası/Zihni ve Buda'nın üç bedeni (Skr. *trikāya*) gibi yeni felsefeleri² içeren mistik öğretisi ile kendi dinî külliyatını oluşturmuş ve geniş kitleler tarafından benimsenmiştir.

Mahayana Budizmi'nde en önemli olan ve en çok ibadet edilen bodisatvalar dört tanedir: Avalokiteşvara (Avalokiteşvara, Guan-yin), Manjusri, Ksitigarbha ve Samantabhadra. Mahayana Budizmi'nin en önemli bodisatvası olan Avalokiteşvara'nın adı, *avalokita* ("aşağıya merhametle bakan") ve *işvara* ("efendi, hükümdar") dan oluşur ve "acı çeken varlıklara merhametle bakan efendi" anlamını taşımaktadır (Conze 1959: 147). Bütün tehlike ve zorluklarla başa çıkabilecek büyü gücü sayesinde her kılığa girebilen, her şeye kadir olan, neredeyse Buda mertebesinde görülen en büyük bodisatvadır.

Türkler İslâmiyet'i benimsedikten sonra iman unsurları arasında yer alan peygamberlere ve meleklerle iman etmişlerdir. Tüm müslümanlar gibi başta cehennemden korunmak için Hz. Muhammed'in şefaatine sığınmışlar, meleklerin kendilerini ve sevdiklerini kötülüklerden koruduklarına inanmışlardır. İslâm tasavvufuna göre insan-ı kamîl mertebesine ulaşan velîler de gerek yaşarken gerek öldükten sonra insanların dünyevî sıkıntılarını çözen, onlara maddî ve manevî kurtuluşları için yardım eden kurtarıcı kutsal varlıklar olarak kabul edilmişlerdir. Türklerin yaşadıkları coğrafyada en çok yardıma çağrılan, kendisine dua edilen kurtarıcı varlık ise Hızır'dır. Hızır'ın tartışmalı kimliği hakkında nebî, velî veya melek olduğuna dair görüşler ortaya atılmıştır (Ocak 2007: 63-65). Kimliği ne olursa olsun Hızır'ın Türk kültüründe, özellikle halk inançlarında köklü bir yeri bulunmaktadır.

Türklerin sosyal ve dinî yaşamlarında yüzyıllar boyunca önemli yer edinmiş bu iki koruyucu varlık hakkında daha önce karşılaştırmalı bir çalışma yapılmamıştır. Gerek farklı dinlerin toplum ihtiyaçlarını benzer şekilde karşılamaya çalışmaları, gerekse toplumların benimsedikleri her dine ait inanç ve uygulamaların daha sonra benimsedikleri dinlerde farklı şekillerde süregeldiği

1 Mahayana Budizmi'nin milattan önce ve sonra ilk yüzyıllarda özellikle Kuzey Hindistan ve Hotan'da ortaya çıktığı, en azından bu bölgelerde erken Mahayana Budizmi'nin edebiyat ve sanat eserlerine yansıdığı görüşü bir çok makalede ve kitapta ele alınmıştır: The World of Buddhism (2007). Ed.H. Bechert, R. Gombrich, Slovenia: Thames & Hudson, 60, 90,104; NORITOSHI, Aramaki (2003), "Towards a New Working Hypothesis on the Origin of Mahayana Buddhism", THE EASTERN BUDDHIST XXXV, 1 & 2, 203-218; TSENG, Ampere A. (2020), "Archeological evidence of early Mahayana movement in Gandhara", Exploring the Life and Teachings of Mahayana Buddhists in Asia, Nova Science Publishers, 31-103.

2 Bu konuda detaylı bilgi için bkz. (Zeren 2015: 376-382).

gereğesiyle böyle bir karşılaştırmanın anlamlı ve verimli olacağı düşünülmüştür. Bu motivasyonla yazılan makalede Avalokiteşvara ve Hızır'ı karşılaştırmak için belirlenen ana kriterler şunlardır:

- A) İnanç ile İlgili Özellikler
 - 1) Kutsal Kişiliği ve Vasıfları
 - 2) İşlevleri
 - 3) Şekil (Don) Değiştirme
- B) İbadetler ve Uygulamalar
 - 1) Dualar ve Zikirler
 - 2) Mabedler ve Makamlar
 - 3) Özel Günler ve Törenler

Bu kriterler doğrultusunda önce Avalokiteşvara, ardından Hızır analiz edilmiş; Hızır Türk-İslâm edebiyatında oldukça incelenmiş olduğu için Hızır'a ilişkin konular mevcut literatüre referans vererek kısaca; Bodisatva Avalokiteşvara'ya ilişkin konular ise daha detaylı olarak ele alınmıştır. Sonuç kısmında ise Türklerin maddî ve manevî kaygılarla sığındıkları, çağırdıkları bu iki kurtarıcı varlık, belirlenen kriterler doğrultusunda ortak ve farklı yönleriyle analiz edilmiştir.

1. BODİSATVA AVALOKİTEŞVARA

1.1. Kaynaklar:

Eski Uygur Türkçesinde Avalokiteşvara pek çok eserde anlatılır. Bunlar *Prajñāpāramitāhrdayasūtra* (T. 251–256.8), Avalokiteşvara'ya ayrıldığı için *Avalokiteşvara Sutra* - Türkçede *Kuanşi İm Pusar*- olarak da bilinen *Saddharmapundarikasūtra* (*Lotus Sūtra*)'nın 25. bölümü (T. 262.9), *Nīlakañṭhakasūtra* (T. 1057.20/T. 1060.20), *Padmacintāmañisūtra* (T. 1082.20), *Cuṇḍidevīdhāraṇī* olarak tespit edilmiştir (Kasai 2022: 246-247). Ayrıca *Avalokiteşvara Sutrasi* ile bağlantılı olan ve onun arkasından okunduğu düşünülen *Üç Avadāna* Elverskog'un katalogunda listelenmektedir (Elverskog 1997:47-49). Eski Uygur Türkçesinde nüshası bulunamamış olsa da Avalokiteşvara'yı konu alan bir diğer önemli eser *Avalokiteşvara-Guṇakāraṇḍa Vyūha*, kısa adıyla *Kāraṇḍavyūha* veya *Kāraṇḍ Sūtra*'dır. Bu eserde Avalokiteşvara ve Budaların özellikleri üzerinden Boşluk, Öylesilik, Buda doğası gibi Mahayana'nın temel felsefeleri açıklanır; bodisatva ve Buda olmanın yolları izah edilir (Chaiyapong 2013:1). Eserin Uygur tercümesi olup olmadığı hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.

Dunhuang'da Avalokiteşvara'ya ilişkin bulunan 1100 tane yazmanın 860'unu Lotus Sutra, hatta 128'ini de bu sutranın 25. bölümünden ayrılan Avalokiteşvara Sutra oluşturur (Kim 2001: 17, dipnot 5). Mahayana Budizmi'nin en önemli sutralarından biri *Saddharmapundarika-Sutra* (*Lotus Sutra*) Budist cemaate farklı anlayış derecelerine göre kurtuluş yollarını açıklayan bir masallar koleksiyonudur. Aslı Sanskritçe olan, yazılışı III. yüzyıl veya öncesine dayanan eserin aslı 27 bölümdür ve 21-26. bölümleri çeşitli bodisatvalara ayrılmıştır (Tekin 1993: 4). Eserin *Vap hua ki nom çeçeki atlıg sudur* veya *vaphuaki tegmā s(a)d(a)rmapundarik sudur* başlığını taşıyan Eski Uygur Türkçesine çevirisi, Kumarajiva tarafından 406 yılında yapılan Çince tercüme esere (*Miao fa lien-hua king*) dayanmaktadır. Elverskog, bu eserin Türkçeye, Çince'den Soğdca'ya yapılan tercüme eseri temel alarak X. yüzyılda tercüme edildiğini bildirmektedir (Elverskog 1997:59). Zieme, mevcut metin parçalarından yola çıkarak elimizdeki Türkçe tercümenin tüm eserin sadece %6'sını oluşturduğunu bildirmekte ve bize mevcut metin parçalarının özelliklerini ve eser üzerine yapılan araştırmaların kaynakçasını sunmaktadır (Zieme 2005: 1-3, 6-7). Petersburg'da bulunan ve ilk olarak W. Radloff tarafından yayınlanan "Bodisatva Avalokiteşvara" başlıklı ve tamamı korunmuş

olan 25. bölümü Tekin tarafından günümüz Türkçesine çevrilmiştir. Metnin konusu, Avalokiteşvara'nın ilahî güçlerinden faydalanarak canlılara çeşitli vesilelerle yardım etmesi ve bu nedenle canlıların ona başvurmaları, yalvarmalarıdır (Tekin 1993: 5-7). Tekin, *Kuanşi İm Pusar* ("Ses işiten ilah", Uyg. *ün eşidgüci*) isminin, bu bodisatvanın "bütün canlı varlıklara bakan", "bütün bakılan şeylerin efendisi", "bütün dünyanın efendisi" gibi onu tanımlayan isimlerinden biri olduğunu (Tekin 1993: 5-6) bildirmektedir.

1.2. İnanç Unsurları

Türklerin benimsedikleri Mahayana Budizmi, kişiye yardımcı olabilecek pek çok kurtarıcı varlık ve kavram ortaya koymuştur. Bunlar kişiyi cehennemden bile kurtarabilecek gücün yanı sıra bütün doğaüstü güçlere sahip bodisatvalar ve kişinin cennetinde doğmak ve nihai hedef olarak onların mertebesine ("Buda olmak") erişmek istediği Budaları öne çıkarmıştır. Kişi dünyevi mücadelesinde yalnız ve *samsara* (yeniden doğum çemberi) çarkında sahipsiz değildir. Ulaşabileceği en üst mertebe (Budalık) ve bu mertebeye ulaşmak için bütün varlık hallerinde ona yardım edebilecek olan bodisatvalarla çevrilidir. Böylelikle Hinayana Budizmi'nde ancak kişisel uzun ve sancılı metodlarla nirvanaya erdiren çetin yolun yerini, Mahayana'da en büyük görevi kurtuluşunu sağlayacak varlıklara iman ve ibadet etmek olan Budistin daha kolay olan yolu almıştır. Öğretide nihai hedef olarak nirvananın yerini "Buda olmak", bu hedefe ulaşmada en önemli vasıta olan hikmetin yerini ise inanç almıştır. Böylelikle Hinayana Budizmi'nde sadece "arhat" adı verilen hikmet sahibi Budist rahipler kurtuluşa erişebilecekken Mahayana Budizmi'nde artık sayıları binlerle ifade edilen Budalar ve bodisatvalara (Buda olabilecekken kurtuluşunu erteleyip kendini Budist cemaate adayan semavî varlıklar) iman ve ibadet eden Budist laikler de "Buda" olabilecektir.

1.2.1 Kutsal Kişiliği ve Vasıfları

Mahayana'nın ideal kişisi olan bodisatvanın kelime anlamı "aydınlanma varlığı" (Skr. bodhi-sattva) olup aydınlanıp Buda olmak isteyen kişi anlamına gelmektedir (Conze 1959: 125). Bodisatva, Mahayana ile birlikte Hinayana'nın ideal kişisi olan arhat'ın yerini almıştır; çünkü arhat nirvanayı sadece kendisi için arzulanması ve diğerlerini umursamaması sebebiyle benlikle bağlarını koparamamıştır. Merhamet dolu bodisatvaların hedefleri kendi ağızlarından Prajna-paramita'da şu şekilde anlatılmıştır: "*Dünya için bir barınak, dünya için bir sığınak, dünyanın istirahat yeri, dünyanın son tesellisi, dünyanın adaları, dünyanın ışıkları, dünyanın liderleri ve dünyanın kurtuluş vasıtaları olacağız.*" (Conze 1959: 128)

Kendinden önce başkalarının aydınlanmasını hedefleyen bir bodisatvanın Budalığa giden yolu on basamaktan oluşur. Bunlardan ilk altı tanesi, karşı kıyıya taşıyacak araçlar olan altı olgunlaştırıcı (Skt. *pāramitā*)'dır: 1) Eli açıklık, 2) Sabır, 3) Erdemli olmak 4) Çaba (gayret) 5) Meditasyon 6) Bilgelik. Bunlardan ilki fedakarlık, ikincisi dayanıklılığı artırmak, üçüncüsü ahlâk kuralları, dördüncü ve beşincisi meditasyonda yıllar boyunca derinleşmek, sonuncusu ise nihai gerçek olan "boşluk"a varmak demek olan "tam ve eksiksiz bilgelik"e ulaşmakla ilgilidir. Bu altı basamak sonunda Budalığa ulaşan bodisatva isterse nirvanaya ulaşır, isterse dünyada uzun süre kalarak varlıklara yardım eder. İşte ikinci seçeneği tercih eden bodisatva on basamaklı yol ile Mahayana metinlerinde "dünyaya egemen olma" olarak bilinen olağanüstü nitelikleri kazanarak insan üstü varlık biçimine bürünür (Conze 2004: 65-67)

Mahayana Budizmi'nde canlıların lehine iki dünya arası bağlantıyı sağlayan bu kutsal varlıklar, "bodisatva kariyerinde" üstlendikleri görevler doğrultusunda; bu dünya ve ötesindeki isteklerin gerçekleşmesi ve tehlikelerden korunmak için çağrılır (Avalokiteşvara); ölümden sonra canlıları cehennemden kurtarmak (Ksitigarbha) ve kurtuluşa ulaştırmada insanların hikmet gibi erdemlerin kuvvetlendirilmesi (Manjusri) için çalışırlar.

Merhametin kişiselleştirilmiş hali olan Avalokiteşvara, zaman içinde metinlerde üç aşama halinde görülür (Conze 1959: 147). En erken dönemde, Amitayus, Avalokiteşvara ve "büyük güce

ulaşmış olan” anlamındaki Mahasthamaprapta şeklindeki tesliste görülür. İkinci aşamada eliyle dünyayı tutması, derisinin tek bir gözeneğinin bile bir dünya sistemini örtecek kadar büyük olması gibi pek çok kozmik güç ve işlev kazanır. Avalokiteşvara’nın dünyayı yöneten olduğu ve Hindu tanrısı Brahma’ya benzetildiği bu dönemde, ayın ve güneşin onun gözlerinden; rüzgarların onun ağzından ve toprağın onun ayaklarından çıktığı inancı yaygındır. Üçüncü dönem olan son dönemde ise, Tantrik Avalokiteşvara olarak gücünü mantralardan alan ve Şiva’nın özelliklerini taşıyan büyük bir büyücü olmuştur. Avalokiteşvara’nın ilk görevi canlıları samsara tehlikelerinden korumak, ikincisi ise müritlerini şiddetli isteklerden, öfkeden ve ahmaklıktan korumaktır.

Karand Sutra’da Avalokiteşvara’nın sayısız erdemleri vücudundaki tüylerin çokluğuna benzetilir (Chaiyapong 2013: 6) O, her canlıya ve tüm canlılara yardım için ant içmiştir ve onlara yardım etmekten hiç yorulmaz. Bu canlılar arasında insanlar, Tanrılar ve cehennemdeki şeytanlar bulunur. Avalokiteşvara’nın bu “büyük merhameti” (Skr. *mahākaruṇā*) onun her canlıya kendini göstermesi ve yardım etmesi ile sonuçlanır.

Avalokiteşvara Çin’de M.S. II. yüzyıldan itibaren görülür ve Kuan-yin/Guanyin adını alır. VIII.-X. yüzyıllar arasında ise Çin Budizmi’nin en önde bodisatvası olarak kadın şeklini alır (Kim 2001: 17). Avalokiteşvara’nın yine kadın şeklinde kabul edildiği Japonya’da farklı okunuşlarıyla “Kannon, Kwannon, Kwanzeon” adını alır. Kamboçya’da Khmer Kralının, Tibet’te Dalai Lama’nın Avalokiteşvara’nın reenkeane hali olduğu kabul edilir (Chaiyapong 2013: 9). Uygurların Avalokiteşvara kültürünü en çok etkilendikleri Çin Budizmi’nden almışlar ve bu kült Dunhuang’ın yönetimini elinde tutan Tang Hanedanı’na bağlı Guiyijun rejimi ile sıkı ilişkilerden dolayı Dunhuang’da Turfan’a göre daha etkili olmuştur (Kasai 2022: 268-269).

Bodisatvalar içinde en ünlü olan Avalokiteşvara bazen on bir başlı, bin elli ve her el ayasının içinde bir göz bulunacak şekilde resmedilir. Bu tasvirler, aslında bodisatva veya tanrıların gücünün fazlalığını birden fazla organa sahip olması, ayırdedici nitelikler ve eşyalar taşınması ile ifade eden Tantrik Budizm’in etkisidir. Avalokiteşvara’nın on bir başlı, onun gücünün Budizm’de dört ana yön, dört ara yön, üst, alt ve merkez olmak üzere on bir yöne ulaştığını ifade etmektedir. Aynı şekilde her birinin elinde birer göz bulunan bin kola sahip olması her şeyi gördüğü ve ihtiyacı olan herkese yardım ettiğini sembolize eder. Aynı zamanda Avalokiteşvara’nın kozmik gücünü gösterir (Gridley 2011: 156). Karand Sutra’da yer alan Avalokiteşvara ikonografisi ise 11 başlı, 100.000 kol ve 100.000 koti³ göze sahip bir Hindu Tanrısı görünümündedir (Chaiyapong 2013: 10).

Avalokiteşvara adlarını tasvirlerindeki çok sayıda olan vücut azalarından ve onu diğer bodisatvalardan ayırdetmeyi sağlayan ellerinde taşıdığı eşyalardan alır. Örneğin elinde lotus tuttuğu tasvirleri *Padmapāṇi* olarak adlandırılır. Ezoterik Budizm kapsamında ele alınan diğer ikonografik formları ve adlarından bazıları *Ekādaśamukhāvalokiteśvara*, *Amoghapāśa*, *Cintāmaṇicakrāvalokiteśvara* ve *Mahāpratisāra*’dır (Sørensen 2020: 94-95).

Avalokiteşvara’nın Lotus Sutra’nın 25. bölümünde⁴ bahsedilen vasıfları şöyledir:

- 1) Canlı varlıkları kurtarmak için usül, çare, hikmet ve sevabı çok fazla olduğundan tabiat üstü gücü sonsuzdur. (KİP 187-189)
- 2) On yönde (yani her yerde) görünür, vücut gösterir, ulaşamayacağı hiç bir alem yoktur (KİP 189-190).
- 3) Kendisini çağıran sesi hemen işitir (KİP 190-191).
- 4) Tatlı seslidir, brahma-seslidir, deniz seslidir, dünyada en üstün seslidir (KİP 203-205).
- 5) Acıyan gözü (bakışı) herkesi görür (KİP 208).
- 6) Türlü türlü iyi amelleri, sevapları denizlerden, ırmaklardan daha derindir (KİP 209-210).

3 Sanskrit dilindeki eski sayı sisteminde en büyük sayı olan 10 milyon; sayısız anlamında da kullanılır.

4 Kuanşi İm Puser adlı bu bölüm metni için (Tekin 1993) kullanılmış ve KİP şeklinde kısaltılmıştır.

1.2.2 İşlevleri:

Mahayana Budizmi'nde inançlı Budistlerin, Buda ve bodisatvalardan beklentileri dört kalemde açıklanabilir (Conze 1959:152-154):

1) Onların faziletlerini artırır, arzu, nefret ve tembelliklerini yok etmeye yardımcı olurlar. Ayrıca onları manevî yöntemlerle rahatsız eden insanlar ve hayaletlerden korurlar.

2) Maddî faydalar da sunarlar, onların dünyevî nimetlerini korurlar, felaketleri uzaklaştırırlar.

3) İnsanların "sevgi" ihtiyacını karşılarlar. Hinayana'daki "hikmet"i simgeleyen Buda, *parinirvana*'dan sonra bu dünyayı terketmiştir. Mahayana'da ise "sevgi" nesnesi haline gelen Buda olağanüstü bir varlık olarak dünyadan göç etmemiş, başka şekillerde ona inananları yüzüstü bırakmamıştır. İman edenler, Buda'yı görmeyi dilerler.

4) Onlar imanlı kişilerin bir sonraki doğumlarında aydınlanmaya erişmelerini sağlayacak daha iyi koşullar sağlarlar. Hinayana'dan farklı olarak Mahayana'da hemen bu yaşamda nirvanaya ermek esas değildir. İmanlı kişiler Budaların sayısız cennetinde yeniden doğmayı dilerler.

a) Canlıları Acılarından Kurtarması

Avalokiteşvara bu dünyadaki bütün canlı varlıkları kurtarmak için sayısız Budalara tapınmış ve ant içmiştir; bu hizmeti sonsuzdur (KİP 176-179). Canlıları dertlerinden, türlü türlü acılarından ayrı ayrı kurtarır (KİP 180-183). Sefil, acınacak halde olan, umutsuz ızdırap çeken canlı varlıkların sıkıntıları arasına ana ve babalarından daha iyi girer, kurtarır (KİP 185-187). Budizm'de üç kötü var oluş olarak kabul edilen cehennemlikler (Skr. *naraka*), açlık çeken ruhlar (Skr. *preta*) ve hayvanlar dünyasına girer, onları da acılarından kurtarır (KİP 191-192). Onun canlı varlıkları kurtarmaya ant içmesi temiz, berrak, hikmetli ve dostça bir ant içmedir (KİP 192-195).

b) Tehlikelerden Koruması

Avalokiteşvara Budist edebiyat ve sanatta sayıları 7 veya 12 olarak bahsedilen tehlikelerden koruması ile bilinmektedir. Lotus Sutra'nın 25. bölümünde de bahsedilen bu tehlikeler ve laiklerin Avalokiteşvara'nın adını andıklarında nasıl korundukları şöyle anlatılır: Büyük bir ateşe girince yanmamak (KİP 16), bir denize girince ıslanmadan sığ bir yere sığınmak (KİP 17), mücevher aramak için denize çıktığında karayelin gemiyi parçalayıp insan yiyen devlerin/canavarların (Skr. *rāksasa*) bulunduğu adaya sürüklenmesi durumunda onlardan kurtulması (KİP 19-24), beylere karşı suç işleyenlere işkence edilmek istendiğinde kılıç, bıçak ve kırbaçların ufalanması (KİP 26-28), insan yiyen devlerden kurtulma (KİP 29-35), beylere karşı suç işleyenler hapse atıldığında bağ ve köstekten kurtulması (KİP 36-40), satıcıların sayısız yol kesiciler arasından zarar görmeden geçmeleri (KİP 41-57) ve canlılara büyü yapıp onları zehirlemeyi, öldürmeyi düşünenlerden kurtarması (KİP 184-185).

Dunhuang'da Uygur öncesi dönemde özellikle kervanları hırsız ve eşkiyalardan korumak için, bunların sığındıkları mağaraları süsleyen bir çok Avalokiteşvara merkezli duvar resmi bulunmaktadır. Gerek bu duvar resimlerinde, gerekse aynı amaçlarla yapılan ve Uygur döneminde yapımı devam eden "tehlikelerden koruyan Avalokiteşvara" temalı kumaş resimlerinin ikonografisinde Avalokiteşvara başında ve vücudunun arkasında halesi ile merkezde resmedilir. Etrafında koruduğu tehlikeleri anlatan sahneler yer alır ve altta da bu resmi yaptıran bağışçılar ve/veya resmin adandığı kişiler yer alırlar (Kim 2001: 17-18). Lotus Sutra'nın 25. bölüme ait olan bir minyatürde (**Resim 1**) üzerinde yer alan "8" sayısından anlaşıldığı üzere Avalokiteşvara kendisine inanan Budistlere talihsizlikler ve tehlikeler listesinde sekizinci sırada yer alan şehvete karşı korumak için görünmüştür (Zieme 2012: 12).

Resim 1 Avalokiteşvara ve Budist laik, Minyatür,
St. Petersburg Doğu Yazmaları Enstitüsü, SI 5846 (Zieme 2012, Pict. 12)

c) Dini Öğretme, Ahlak ve Hikmet Verme

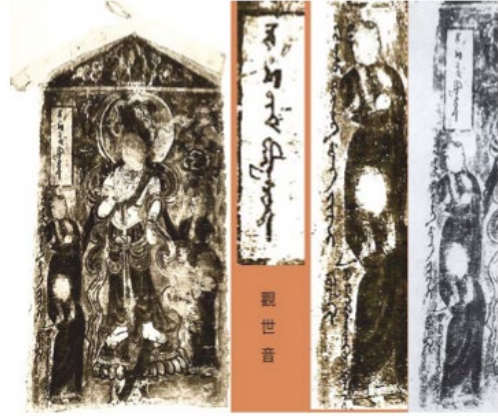
Lotus Sutra'nın 25. bölümünde Bodisatva Aksayamati Buda'ya Avalokiteşvara'nın canlılara dini nasıl öğrettiğini, hangi yollara ve çarelere başvurduğunu sorar. Buda da ona Avalokiteşvara'nın canlılar hangi canlıların yüzünü görerek kurtulabileceklerse Avalokiteşvara'nın onlara o şekle girerek görüldüğünü anlatır. Avalokiteşvara Lotus Sutra'nın 25. bölümünde mesut etme gücü veren bodisatva olarak ona inanan ve onun adını anan Budistlere hikmet verir; ahlaklarını düzeltir. Örneğin kişinin sevme hayasızlığı düzelir, sükunet bulur (KİP 60-63). Kuvvetli öfkesi azalır, gönlü neşe bulur (64-65). Kötü amelli, kararmış ve bilgisiz gönüllü ise kara gönlündeki bütün karanlık ve bilgisizlik gider, gönlü parlak ve hakim olur (KİP 66-69). Güneş Tanrısı gibi hikmetli ışığı canlı varlıklardaki kavrama gücünü, bilgisizliği aydınlatır (KİP 197-200). O çok bereketli bulutları yükseltip tatlı yağmur yağdırarak canlıların hırs ateşini söndürür (KİP 201-203).

d) Çocuk Verme

Avalokiteşvara Lotus Sutra'nın 25. bölümünde erkek çocuk isteyen bir kadına erkek çocuk; kız çocuk isteyen bir kadına kız çocuk verir ve bu çocuklar kadının gönlüne göre güzel ve kutlu olurlar (KİP 72-77). Çin'de de Guanyin'in dört kadın şeklinden biri olan Beyaz Elbiseli Guanyin kadınlara "oğul" verme işlevi kazanmış ve daha sonra "çocuk veren tanrı" konumuna getirilmiştir (Kim 2001: 17).

e) Diğer

Ayrıca ölümlerin günahlarının bağışlanması için adak olarak yapılan kumaş bayraklar ve resimlerin üzerinde genellikle Avalokiteşvara veya Ksitigarbha gibi bodisatvaların ve bağışçıların tasvirleri bulunur (**Resim 2**). Avalokiteşvara'nın, Çin'de **Yinlu** olarak bilinen "ölülere yol gösteren" tasvirleri bunlar arasında önemli yer tutarlar. Ancak bu inancın Uygurlar arasında olduğuna dair bir metin yoktur.

Resim 2 Avalokiteşvara Tasvirli Bayrak, Hermitage Devlet Müzesi, Ty-659, Oldenburg 1914, Levha L ve LI (Zieme 2012, Pict. 9)

1.2.3. Şekil (Don) Değişirme

Avalokiteşvara'nın bir canlıyı kurtarmak için hangi şekle girmesi gerekiyorsa o varlık şekline dönüştüğü bilinmektedir. Zieme, Lotus Sutra'nın 25. bölümünün Sanskritçe yayınlarında araştırmacılar tarafından listelenen Avalokiteşvara'nın dönüşüm bedenleri en fazla 22 iken, Eski Türkçe tercümede bu bedenlerin 32 tane olduğunu belirtir (Zieme 2005: 4-5). Kuanşi İm Pusar'da Avalokiteşvara'nın canlıları kurtarmak için her şekle girebilme yeteneğinden ve bu yeteneğini kurtaracağı canlının ihtiyacına göre kullandığından örnekleriyle bahsedilir:

"Tanrı Buddha şöyle buyurdu: (101- 104) "Tükenmez gönüllü bodhisattva, siz (bunu) böyle bilin!. Bu dünyadaki canlı varlıklar, eğer buddhaların yüzünü görerek kurtulabilecek canlı varlık iseler, Kuanşi im Pusar o canlı varlıklara buddha kılığına girerek görünür, (onlara dini) öğretir, (onları) kurtarır. (105-112) Eğer pratyekabuddhaların yüzünü görerek kurtulabilecek canlı varlık iseler, Kuanşi im Pusar o canlı varlıklara pratyekabuddhaların kılığına girerek görünür, (onlara dini) öğretir, (onları) kurtarır." (Özcan 2014:51).

Bu liste aynı formül doğrultusunda Budist âlemlerin canlıları olan "srāvākalar, Tanrı (deva) Brahma, Tanrı İndra, Tanrı Işvara (Vişnu), Maheşvara (Şiva), ordu kumandanı (Skr. mahāsena), Tanrı Vaişravaṇa, küçük küçük hanlar, şresthiler, grīhapatiler, elçi ve hakimler, brahmanlar, bhikṣu, bhikṣunī, upāsaka ve upāsikālar, meşhur, hakim, asil, saygı değer erkek ve kadınlar, genç oğlan ve genç kızlar, Tanrıların (Skr. deva), ejderlerin (Skr. nāga), cinlerin (Skr. yakṣa), yılan hükümdarlarının (Skr. gandhāra), gökyüzü müzisyenlerinin (Skr. gandharva), güçlü devlerin (Skr. asura), altın kanatlı efsanevî kuşların yada kuşa benzeyen canlıların (Skr. garuda), boğa yılanı görünümlü şeytanların (Skr. mahārāga) ve hem insan hem de insan olmayanların (Skr. manuṣyamanuṣya), vajrapāṇiler"i görerek kurtulacak canlılar için Avalokiteşvara'nın söz konusu kılığa gireceği bilgisiyle devam eder. (KİP 106-147).

1.3. İbadet ve Uygulamalar

Mahayana Budizmi'nde Budaların cennetlerinde yeniden doğmayı dileyen imanlı kişilerin yerine getirmesi gereken uygulamalar beş tanedir (Conze 1959: 157-158):

- 1) Kişi temiz ve saf bir hayat sürmeli ve Budalar gibi olmayı dileme isteğini ilerletmelidir.
- 2) Kişi fazilet kazanmak için Budalara tapınmalıdır. Bu tapınma şekli onların erdemlerini övmek, onların güzelliklerini takdir etmek, bir gün mükemmel bir Buda (pranidhana) olarak doğmayı dilemek ve en önemlisi Budalara hediyeler vermektir.

- 3) Kişi Buda'yı düşünerek sürekli onun ismini zikretmelidir; çünkü isimler Buda ve bodisatvaların gücünü taşırlar. Uygulaması oldukça basit olan bu ibadet bile laikler için daha da kolay hale getirilerek "tek bir duanın", "Buda'yı bir kez düşünmenin", "tek bir anın" kurtuluşu sağlayabileceği inancını oluşturmuştur.
- 4) Kişi, seçtiği Buda veya bodisatva'nın herkesi kurtarmak için yemin ettiğine, onun kendisini kurtarmak ve cennetine götürmek istediğine tam anlamıyla iman etmelidir.
- 5) Kişi Buda-ülkesinin, arı toprakların mükemmeliğini ses, görüntü ve koku duyularıyla daha da algılayabilecek şekilde meditasyonlarını derinleştirmeli, Buda ve bodisatvaları gözünde canlandırma konusunda kendini geliştirmelidir.

1.3.1. Dualar ve Zikirler

Mahayana ve Tantrik Budizm'de Buda ve bodisatvalara yapılan zikirler, korunma için tekrarlanan kutsal sözler (mantralar, dharaniler) önemli bir ibadet sayılmaktadır. Bunun için Budistler 108'li gruplar halinde düzenlenen boncuklardan oluşan dua değirmenleri ve tespihler kullanırlar. Budist Uygurlar, gerek dünyevî sıkıntılardan kurtulmak, gerekse nihaî hedef olan kurtuluşa ermek için başta Eski Uygur Türkçesine çevrilmiş olan Altun Yaruk (Skr. *Suvarnaprabhasasottama Sutra*)'ta görüldüğü üzere Budalar, bodisatvalar için mandala (Budist evren modeli) şeklinde tertip edip hazırladıkları, bazen tasvirlerini koydukları mekanlarda onların adlarını, dharani veya mantraları (bir niyeti gerçekleştirmek için belli sayıda tekrarlanan ve anlamı olmayan tılsımlı sözcükler) zikretmişler, çiçek ve tütsü gibi sunularda bulunmuşlardır.

Özellikle Dunhuang'da bulunmuş Budist dua metinleri, Budistlerin farklı Buda ve bodisatvalara; farklı niyetlerle yazdıkları dileklerini içeren metinlerdir. Budist cennette yeniden doğmak isteyen bir Budist Buda Amitabha ve Buda Maitreya'ya yönelirken hastalığının iyileşmesini isteyen bir diğeri başta Avalokiteşvara olmak üzere *Bhaişajyarāja*, *Bhaişajya-samudgata*, ve *Gadgadasvara* adlı bodisatvalara dua eder. Paris'te saklanan P.2864 no'lu İmparatoriçe Wang'ın ölüm yıldönümü için yazılmış bir dua metninde ise imparatoriçenin "Sukhavati Cennetinde Amitabha'yı görmesi, Tuşita Cennetinde Maitreya ile buluşması ve Avalokiteşvara'nın kendisine bu yolda rehber olması" için dua edilmiştir. (Kasai 2022: 252-253).

Karand Sutra'da Avalokiteşvara'nın adını zikreden varlıkların, Buda Amitabha'nın cenneti olan Sukhavati'de dharma'yı dinleme mertebesine ulaşacağı bildirilir. Sekiz heceli "Om Mañi padme Hūm" mantrasını zikretmek de yeniden doğum döngüsü samsaranın sonlanmasını ve Sukhavati Cenneti'nde yeniden doğumu sağlar (Chaiyapong 2013: 7-8). Zieme'nin *Magische Texte des uigurischen Buddhismus* adlı eserinde Avalokiteşvara (Guanyin)'nin yedi haline ait dharani ve tılsımları aktaran metinler de yer alır.

2. Mabedler ve Makamlar

Budist Uygurlar Avalokiteşvara'ya adanan mağara tapınaklar inşa etmişler ve bu mağaraları onun resim ve heykelleri ile süslemişlerdir. Bunlar arasında en çok bilinen ve en güzel eserlerin bulunduğu tapınak Bezeklik 20 no.'lu Tapınak (Grünwedel'in adlandırmasıyla Bezeklik 9. Mağara Tapınak)'dır. Bezeklik mağara tapınaklarının genel planı, genellikle ortasında Burkan veya başka bir mabudun heykelinin bulunduğu, üstü kubbe ile örtülü dörtgen bir tapınağı; ibadet edenlerin iç tapınağa girmeden mabudun etrafında dönebildikleri, üstü beşik tonoz ile örtülü, genellikle beş metre genişliğinde bir dehliz çevreleyecek şekilde idi. Bu plana uygun olan 20 no.'lu tapınağın Avalokiteşvara'ya adandığı düşünülmektedir. Le Coq bu mağarayı keşfettiğinde ne yazık ki, ortada bulunan Avalokiteşvara heykeli kayıptı (Esin 1982: 1-2, 4).

Ayrıca Çin'de bu Mahayana Budizmi'nin dört önde gelen bodisatvanın kutsal mekanı olarak kabul edilen ve Budist hac ziyaretlerinin yapıldığı önemli manastır ve tapınakları barındıran dört kutsal dağ bulunmaktadır (Lixin: 112-150). Guanyin (Avalokiteşvara) için Putuo Dağı ziyaret edilir. Ancak Uygurların bu hac ibadetini yaptıklarına dair bilgimiz yoktur. Yukarıda da

belirtildiği üzere bir yeri ibadet edilebilir kutsal bir yer haline getirmek için mandala çizmek, dua edilecek kutsal varlığın resim ve heykelini koymak yeterlidir.

3. Özel Günler ve Törenler

Günümüzde Mahayana Budizmi'ni sürdüren Çin'de ayrıca önemli Buda ve bodisatvaların da doğum günleri belli günlerde kutlanmaktadır. Ancak bunlardan en önemlisi, özellikle kadınlar arasında en çok sevilen bodisatva olan Avalokiteşvara'ya ilişkin (doğumgünü, aydınlanması ve rahip olarak traş edilmesi) bayramlardır (Lixin: 197-198). Ancak Uygurların bu özel günleri kutladıkları hakkında herhangi bir bilgimiz yoktur. Avalokiteşvara için yapılan törenlere ilişkin bir Budist tasvir Murtuk'ta bulunmuş olan ve Grünwedel'in ortada bir havuzdan yükselen lotus çiçeği üzerinde yer aldığı düşünülen Avalokiteşvara için yapılan tanrıçaların, Vajrapani veya lokapala ile rahiplerin katıldığı dini tören resmi (Grünwedel 1912:312-313, **Resim 3**).

Resim 3 Dini Tören, Duvar Resmi Çizimi, Murtuk 3. Yerleşim
(Grünwedel 1912, Fig. 630)

4. Tasvirler

Mahayana Budizmi'nde ibadet amaçlı olarak bir duvar veya kumaş resmini yaptıran kişi, niyetine göre ilgili bodisatvaya yönelir; onun niteliklerini ortaya koyar, faziletlerini över ve Budizm'deki esas rolünü vurgular şekilde kutsal mayeti ile birlikte resmettirirdi. Çoğu zaman da kendisinin ona duacı olduğunu bildirir ve isteğini yöneltir şekilde resmin alt kısmında yer almasını sağlardı. Avalokiteşvara'nın tasvir edilmesinin sebepleri acılar içindekilere koşarak yardım etmesi, ömrü uzatması, tüm tehlikelerden korumasıdır. Bu nedenle Avalokiteşvara sadece mağara tapınaklarının duvar resimlerinde resmedilmemiş, Budist laiklerin üzerlerinde tılsım olarak yanlarında taşıdıkları resimlerde de yerini almıştır (**Resim 4**). Örneğin Dunhuang'da rulo şeklindeki kumaş resimlerin yanı sıra ticari olarak da üretildiği düşünülen kağıt üzerine yapılmış Avalokiteşvara tasvirlerine rastlanmıştır (Sørensen 2020: 95).

Resim 4 Avalokiteşvara, İpek Üstüne Resim, Toyuk, Yazmalar Odası, VIII.-IX. Yüzyıl, Museum für Asiatische Kunst, MİK 6534

Avalokiteşvara onu diğer bodisatvalardan ayıran el, beden hareketleri, baş ve kol sayıları ve ellerinde tuttuğu objeler ile farklı şekillerde tasvir edilmiş ve bu tasvirler onun Budist sanatta farklı adlarla anılmasına sebep olmuştur. C. Bhattacharya-Haesner tarafından incelenen ve sınıflandırılan Berlin Turfan Koleksiyonundaki tapınak bayraklarının toplam sayısı 148 olup bunların 80 tanesini Avalokiteşvara'nın bu farklı ikonografileri oluşturur (Kasai 2022: 260-261). Uygurların Turfan'da Budizm'i yoğun olarak kabul ettikleri X.-XII. yüzyıllar arasında ise 24 tapınak bayrağından 11 tanesi bin kollu, bin gözlü Avalokiteşvara ikonografisine sahiptir. Dunhuang'da Avalokiteşvara temalı duvar resmi geleneği Uygur döneminde de devam etmiş ve Kansu Uygurları tarafından X. yüzyıl sonu- XI. Yüzyıl başında yapıldığı tespit edilen Yulin 39 numaralı mağarada Avalokiteşvara merkezi bir kompozisyonla çok kollu bir şekilde, etrafında bodisatvalıktan ayrı bir yol izleyen çileci Budist ermişler (Skr. *luohan*) ile beraber resmedilmiştir (Gridley 2011: 156-158, **Resim 5**).

Fig. 1. Thousand-armed, thousand-eyed Guanyin. Late tenth century. Yulin, Gansu, Cave 39, main room passageway, south wall. Mural painting. (After Dunhuang 1997, pl. 105.)

Resim 5 Bin kollu Bin Gözlü Avalokiteşvara, Uygur Dönemi Duvar Resmi, Yulin 39 no'lu mağara (Grindley 2011, Figure 1)

Resim 6 Avalokiteşvara Mandalası, Keten Üzerine Resim,
Murtuk X.-XI. Yüzyıl, Museum für Asiatische Kunst

Resim 7 Bin Kollu Avalokiteşvara, Pamuklu Kumaş Üstüne Yıldızlı Resim, Koço,
X-XI. yüzyıl, Hermitage Devlet Müzesi

2. HIZIR

2.1 Kaynaklar

Bütün İslâm kültüründe önemli bir yer tutan Hızır, yüzyıllar boyunca pek çok tarihî, dinî, edebî ve folklorik eserde çeşitli bilgi ve rivayetlerle anlatılmış; zengin bir literatür oluşturmuştur. Bu kaynaklar, A.Y. Ocak tarafından “İslâm-Türk İnançlarında Hızır yahut Hızır-İlyas Kültü” başlıklı kitabında sistemli bir şekilde İlahiyat, Tarih, Tasavvuf, Edebiyat ve Folklor kaynakları kategorileri altında toplanmıştır (Ocak 2007: 39). Bu kaynakların en önde gelenleri ve Hızır hakkındaki inancı en çok şekillendirenler şüphesiz Ku’ran-ı Kerim ve hadislerdir. El-Kehf suresinin 60.-82. ayetleri arasında yer alan Hz. Musa kıssasında yanında biri ile seyahat eden Hz. Musa, yolda rastladığı ve kendisine Allah tarafından gizli ilim öğretilen esrarengiz bir kişiden bu ilmi ona da öğretmesini ister. Bu kişi kendisine tabi olacaksa sabretmesi gerektiğini söyleyince Hz. Musa onun söylediği hiçbir şeye karşı gelmeyeceğine söz verir. Ancak yolda onun bindikleri gemiyi delmesine, bir oğlan çocuğunu öldürmesine, kendilerini misafir etmeyen bir ahalinin yıkık duvarını doğrultmasına karşı çıkar (Ocak 2007: 43-46). Bütün bunları niçin yaptıklarını anlatan bu kulun Hızır adını taşıdığını bildiren kaynak sahih hadis kitaplarında Hz. Muhammed’den nakledilen hadislerdir⁵. Hz. Musa’nın kendisinden daha âlim olan kişiyi sorması üzerine Allah’ın ona Hızır’la görüşmesi gerektiği yine hadislerde bildirilir. Hadis metinlerinde *el-Hadr* olarak bahsedilen Hızır’ın Hz. Musa ile karşılaştığında “*Deniz üzerinde yeşil bir yaygı üzerinde*” bulunduğu ve “*Ona el-Hadr denilmiştî, çünkü otları bozarmış kupkuru bir yere oturduğunda orası derhal yemyeşil oluyor ve otlar dalgalanıyordu*” (Ocak 2007: 46-47) ifadeleri yer almaktadır.

Türk-İslâm edebiyatında Hızır *İskendername*, *Battalname*, *Danişmendname*, *Dede Korkut Kitabı*, *Saltukname*, *Manas Destanı*, *Alpamış Destanı*, *Köroğlu Destanı*, *Derdiyok ile Zülfüsiyah*, *Aşık Garip*, *Kerem ile Aslı*, *Tahir ile Zühre* (Kurnaz 1997: 412) başta olmak üzere bir çok destanda, menkıbede, şiirde, halk hikayesi ve masalda konu edilmiş, gerek tasavvuf ehli, gerekse halk tarafından çok sevilerek her daim anılmıştır.

2.2 İnanç Unsurları

Hızır’ın İslâm’ın ana kaynakları olan Kur’an-ı Kerim ve hadislerde yer alması ona iman edilmesinin en önemli sebebidir. Gerçekten yaşayıp yaşamadığı, uzun ömrü veya ölümsüzlüğü, insan değil melek olduğu, nebî mi velî mi olduğu tartışmalı olsa da Türkler için kutsiyeti ve gönüllerdeki yeri tartışmasızdır.

2.2.1 Kutsal Kişiliği ve Vasıfları

Arapça aslı *el-Hadr* olan Hızır’ın aslında bir isim değil, lakap olduğu genel görüş kazanmıştır. En çok kabul gören şekliyle “el-Hadır” Arapça *el-Ahdar* “yeşil, yeşil dal, yeşilliği çok olan yer” anlamına gelir ki bu anlam da hadislerce doğrulanmaktadır. Hızır kelimesi, anlam ve telaffuz itibarıyla Gilgamiş Destanı ve İskender Efsanesi’yle ilişkilendirilmiştir (Atılgan 2014: 648-649). Hızır’ın İslâm kaynaklarında insan olarak kabul edilmesi, araştırmacıları onun asıl adı, soyu, yaşadığı zaman gibi sorulara cevap aramaya yöneltmiş, ama ortaya atılan rivayetler birbirini tutmamıştır. Bunlar arasında Hızır’ın asıl adının Hızır’la bir çok ortak ve benzer özelliğe sahip olan Kitab-ı Mukaddes’teki İlyas ve Elijah olduğu tezi şarkiyatçılar tarafından en çok kabul görmüştür (Ocak 2007: 62-63, 79-80). Ocak İlyas Peygamber’e dair ayetlerdeki kesin bilgilerin İslâm müelliflerini Hızır ve İlyas’ın aynı kişi olduğu tezini kabulden alıkoyduğunu, bu nedenle ikisini yılın belli zamanlarında buluşturan rivayetlerle sorunu çözmeye çalıştığını düşünmektedir (Ocak 2007:81).

İslâm âlimleri Hızır’ın peygamber, velî veya melek olduğu konusunda değişik görüşler ileri sürmüşlerdir. Genellikle tasavvuf ehli onun velî olduğunu, kelâm, tefsir ve hadis âlimlerinin çoğu

⁵ Bu hadislerin hangileri olduğuna ilişkin bkz. Atılgan 2014: 650, dipnot 14.

da nebî olduğunu düşünür. Hızır'ın melek olduğu iddiası pek taraftar bulmamıştır (Çelebi 1997: 407). Hızır'ın kişiliği ve ölümsüzlüğü konusunda bazı tasavvuf ehlinin düşüncesini ise S. Uludağ şöyle özetlemiştir:

"İbnü'l-Arabî'nin Abdürrezzâk el-Kâşânî, Dâvûd-i Kayserî, Sadreddin Konevî gibi bazı takipçileri, Hızır'ı kıyamete kadar yaşayacak bir şahıs olarak kabul eden inancın kesin olmadığını, Hızır'ı gördüğünü söyleyen kişinin gerçekte karşısında canlanan kendine ait bir vasfı gördüğünü düşünmüşlerdir. Buna göre aslında o kişinin gördüğü şey kendi ruhunun bir tezahürü veya Râhulkudüs'tür... Ölümsüzlük hüviyeti verilen Hızır gerçek ve bağımsız bir varlık olmayıp onu gören kişinin halidir. Bu sebeple onu görme ve onunla temas etme mânevî âlemde cereyan eder. Hızır'ın ruhanî ve semavî bir varlık (melek) olduğuna inananların görüşü de bu yorumu desteklemektedir." (Uludağ 1997: 410).

Hızır kendisine Allah tarafından ilm-i ledün bahşedildiği için tasavvuf âleminde büyük bir velî olarak kabul edilmiş, hatta *Ricâlu'l-Gayb* denen sistem içinde *Reisü'l-Abdal* olarak tanınmış ve *Nakîbu'l-Evliyâ* olarak nitelendirilmiştir (Ocak 2007: 86). Hızır'ın tasavvuf tarihindeki gelişmelere paralel olarak Hızır en her devrin en büyük mürşitleriyle özdeşleştirilmiş, tasavvufta her devrin en büyük mürşidi olarak bir Hızır'ı olduğunu ifade eden "Hızır-ı zaman (zamanın Hızır'ı)" terimi kullanılmaya başlanmıştır (Ocak 2007: 98).

Türk halk inanışında Hızır, *Hızır Peygamber*, *Hızır Nebi* ve *Hızır Aleyhisselam* olarak adlandırıldığı için peygamber olarak kabul edilmiştir. Ancak ab-ı hayatı içince ölümsüzlüğe ulaştığı için insan kimliğinden sıyrılmış; karada, denizde ve havada Allah'ın vekili olmuştur; dilediği anda dilediği yere ulaşır (Ocak 2007: 118). Halk inançları, İslâm kaynakları ve tasavvuf eserlerinde verilen bilgilerin çeşitli menkıbe, mesel, mitolojik figürlerle örülmesiyle farklı bir Hızır algısı yaratmıştır: *"Allah'a kulluk etmek, nefsin isteklerine boyun eğmemek ve ilahî rahmete mazhar olmak onun başlıca özellikleridir. Birkaç defa evlenmiş, birçok çocuğu olmuştur. Fakat daha sonra evlenmemeyi tercih ettiğinden şu anda bekardır. Hızır genellikle ak sakallı, nüranlı yüzlü, uzun boylu, merhametli, cana yakın ve tatlı dilli bir kimse şeklinde tarif edilmiştir. Bazan da yoksul, üstü başı dağınık, elbisesi kirli; kendisi hasta, zayıf, aciz, hatta zaman zaman nefret edilecek kadar çirkin biri gibi görünür ve insanları dener; böyle perişan bir kişiliğe bürünerek sadaka ve yardım isteyebilir."* Her geceyi Kadir, her gördüğünü Hızır bil" sözü bu inancın eseridir" (Uludağ 1997: 410). Hızır Türk inançlarına göre nadiren yaya, çoğu zaman boz bir ata binmiş olarak tasvir edilir. Genelde yeşil, bazen beyaz bir elbise giyer; bazen yüzünde yeşil bir peçe, elinde de mızrak veya yeşil kamçı taşır (Ocak 2007: 119-120).

Türk –İslâm tasavvufunda Hızır'a atfedilen diğer nitelikler şunlardır: *"Eli son derece açıktır, çok cömerttir; insanlara vakit vakit para ve mal yardımında bulunur. Her beş yüz yılda bir vücut organları yenilenir. Hastalandığı zaman kendi kendini tedavi eder. Ara sıra insanlar arasına karışır; kim olduğunu bilmezler. Fizik olarak mütenasip endamlı, güzel yüzlü, eli ayağı düzgün bir insan görünümündedir. Yeşil elbise giyer ve kır bir ata biner. Sık sık sema meclislerine katılır, raks yapar, vecd haline girer."* (Ocak 2007: 89-90).

2.2.2 İşlevleri

Görüldüğü üzere Hızır tasavvuf ehli ve halk arasında o çevrelerin ilgi odağı ve ihtiyaçları doğrultusunda farklı şekillerde tasavvur edilmiştir. Ocak da Hızır'ın işlevlerini iki ayrı kategoride incelemiştir.

A.Y. Ocak'ın sınıflandırmasına göre (Ocak 2007: 91-102) tasavvufta Hızır'ın işlevleri şöyledir:

1) Mistik Yola Kılavuzluk ve Mürşitlik (Ana İşlev)

Tasavvuf ehline göre Hz. Musa kıssasından hareketle Hz. Musa şeriatı, Hızır ise tasavvuftaki en üst mertebeyi, yani hakikati temsil eder. Hızır mistik yol için semavî bir kılavuzdur, kendini Allah yoluna adanmak isteyenlere ilahî sırların perdesini aralar. Kimin karşısına çıkarsa onun tasavvufta süluk etmesine sebep olur. Bir çok menkıbede görüldüğü üzere velîlerle, mutasavvıflarla görüşür. Ancak bu görüşmeler ciddi bir anlaşmazlığın aydınlığa kavuşturulması

veya birine bir iyilik yapılması gerektiği; zor, hayati bir sorunla karşılaşıldığı ve asıl olarak tasavvufi bir gerçeği öğretmek, ilahî sırlara ermesini sağlamak gerektiği durum ve zamanlarda yapılır (Ocak 2007: 87-89).

2) Kişileri Velayet mertebesine Erdirme

Hızır insanların tasavvuf yoluna girmelerine sebep olduğu gibi onların velîlik mertebesine ulaşmasına yardım eder, kerametler bahşeder.

3) Tasavvufî Gerçekleri ve Sırları Öğretme

Hızır tasavvuf yolunu gösterdiği kişilerin talim ve terbiyesiyle uğraşır; onlara duaları, tasavvufi hikmet ve sırları, nasıl ibadet edileceğini öğretir.

4) Gerçeğin Meydana Çıkmasına Yardımcı Olma

Mutasavvıfların ilmi tartışmalarında haklıyı göstermek için ortaya çıkar.

5) Felaketli ve Güç Durumlarda İmdada Yetişme

Hızır'ın halk inançları arasında ilk sırada yer alan bu işlevi tasavvuf çevresinde de Hızır'ın sufileri zor durumdan kurtarması ile ilgilidir.

A.Y. Ocak'ın sınıflandırmasına göre (Ocak 2007: 109-118) halk inançlarında ise Hızır'ın işlevleri şöyledir:

1) Zor Durumlarda ve Felaketlerde Yardımcılık (Ana İşlev)

Hızır en çok bilinen bu işlevinde Türk edebiyatının çeşitli ürünlerinde kahramanları ölümden ve felaketlerden kurtarır; türlü kötülüklerden korur ve zorlu durumlardan sıyrılmalarını sağlar. *"Kul bunalmayınca Hızır yetişmez"*, *"Hızır gibi yetişti"* gibi atasözü ve deyimler bu inancı ifade ederler.

Kendisi de çok seyahat eden Hızır'ın özellikle yolculara yardımcı olmak, yolunu kaybedenlere yol göstermek ve onları çeşitli tehlikelerden korumak başlıca işlevi olmuştur. Araştırmacılar Türklerin İslâmiyet Öncesi "kılavuz bozkurt", "boz atlı yol iyisi", "Kıdır iyisi", "ala atlı yol tengrisi" gibi kutsal varlıkların bu işlevlerini İslâm sonrası Hızır'ın devam ettirdiğini öne sürmüşlerdir. (Duman 2012: 193-194; Azar 2009: 272-274).

2) İyileri Mükafatlandırıp Kötüleri Cezalandırma

Hızır iyileri ve kötülerini ayırdetmek ve iyileri mükafatlandırıp kötülerini cezalandırmak için onları zaman zaman dener. Yoksul, üstü başı dağınık, elbisesi kirli; kendisi hasta, zayıf, aciz, hatta zaman zaman nefret edilecek kadar çirkin biri gibi görünür; böyle perişan bir kişiliğe bürünerek sadaka ve yardım isteyebilir. Hızır insanları denemeye tabi tuttuğu bu durumlarda onu güler yüzle karşılayıp isteğini yerine getirenleri servete ve mevkiye kavuşturur; ne dilerse onu yapar. Ona yardım etmeyenleri çeşitli zarar ve felaketlere uğratar. En büyük ceza ise Hızır'ı azarlayan ve kovan kişilerin taş kesilmesidir. *"Her geceyi Kadir, her gördüğünü Hızır bil"* sözü bu inancın eseridir.

3) Bereket ve Bolluğa Kavuşturma

Hızır halk arasında bereket ve bollukla ilişkilendirilmiş, bu nedenle halk arasında bolluktan bahsedildiğinde "Hızır uğramış", "Hızır'ın eli değmiş" gibi deyimler kullanılmıştır. Ona sadaka ve yiyecek verenlerin keselerine ve erzaklarına sürekli artma, hiç eksilmeme özelliği verir.

4) Savaşlarda Yardım Etme

Hızır'ın Türk ordusuna savaşırken yardım etmesi ile ilgili menkıbe ve rivayetler, İstiklal Savaşı, Kore Savaşı, Kıbrıs harekati gibi Türk tarihin önemli dönemlerinde ortaya çıkmıştır. Savaş meydanında Türk askerini kurtarmak için yeşil elbiseli ve sarıklı olarak görüldüğü, onları ölümden kurtardığı, düşmanı bozguna uğrattığı anlatılmıştır.

2.2.3. Şekil (Don) Değiştirme

Hızır'ın velî imgesi insanüstü yetenekleri olması ile de örtüşür. Bunların başında asıl fizyonomisini değiştirme ve sonsuz değişik kalıplarda görünebilme gelmektedir. Nitekim yukarıda Hızır'ın genel portresinin yanı sıra insanları deneme için farklı kılıklara girdiğinden bahsedilmişti. Hızır *"ihtiyar veya genç bir adam, bir çocuk olabilir; kuş ve tavşana varıncaya kadar çeşitli hayvan biçimlerine de girebilir. Göz açıp kapayıncaya kadar çok uzak mesafeleri aşabilir. Yardımına ihtiyaç duyulduğunda hiç umulmadık bir anda görünür ve işini bitirir bitirmez yine öylece aniden kaybolur. Doğadaki varlıkları kendi ermine alabilir, onları kendi hizmetinde kullanabilir. Ölü insanları diriltme kabiliyetine sahiptir. Havada, boşlukta yürüyebilir, durabilir; su üstünde batmadan durabilir, dolaşabilir."* (Ocak 2007: 90-91). Örneğin Hızır, çocuk yaşta arkadaşlarıyla avlanan Satuk Buğra Han'a tavşan donunda görünmüş ve daha sonra ihtiyar kılığında onu İslâmiyet'e davet etmiştir.

Hızır görüldüğü bir kişiye asla aynı kılıkta görünmez. Hızır'ın ölümsüzlüğünün manevî bir olgu olup don değiştirmekle ilgili olduğu, tasavvufta da Hızır'ın don değiştiren Hz. Ali olarak kabul edildiği ifade edilmiştir (Azar 2009, 274). Yine Hızır'ın, kırkların başkanı, aşıkların piri olması da don değiştirmesi ile ilgilidir (Azar 2009, 276). Görüldüğü üzere Hızır'ın don değiştirme konusu farklı çevreler ve anlatılarda çeşitlilik arz etmektedir.

2.3. İBADET VE UYGULAMALAR

2.3.1 Dualar ve Zikirler

Hızır kişinin sıkıntılı ve tehlikeli anlarında "Yetiş ya Hızır!" şeklindeki çağrılarına aniden ortaya çıkarak karşılık verir; ayrıca kişiye bizzat öğrettiği dualarla da yardım ettiği görülür. Hızır tasavvuf ehline de sabah akşam okunacak çok etkili, hikmetli kelimeler bahşeder. Kaynaklardan İmam Gazalî'nin bahsettiği duayı günde üç kez okuyanlar her türlü sel, yangın ve hırsızlık felaketinden korunduklarına emin olurlar. Hızır'ın Hoca Ahmet Yesevî'ye öğrettiği duayı okuyanların ömrü uzar (Ocak 2007: 113). Bu dualar dışında Hızır Hıdrellez manilerinde, Bektaşî-Kızılbaş nefeslerinde, gülbanklarında, bazı örneklerini verdiğimiz atasözü ve deyimlerde halk arasında her daim zikredilir.

2.3.2. Mabedler ve Makamlar

İnsanlar Hızır'a olan vefa borçlarını bir şekilde ödemek için onun adına makam, zaviye, cami, mescidler yaptırmışlar veya Hızır ile özdeşleştirilen Aya Yorgi/Saint Georges adına yapılan kilise ve manastırlar zaviyeye dönüştürülmüştür. Hızır'ın yolculara yardım ettiği inancı sebebiyle Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde Anadolu'nun pek çok yerinde Hızır-İlyas, Hızır Sultan, Hızırlık (Hıdırlık) ismini taşıyan zaviyeler inşa edilmiştir. Bu zaviyelerde herhangi bir tarıkata mensup dervişlerin birlikte yaşamış ve kendi dinî görüşlerini yaymış; aynı zamanda buradan gelip geçen yolcular rahat ve güvenli yolculuk yapmışlardır. Zaviyelerin faaliyetlerini sürdürmeleri için vakıflar bağlanmıştır (Gülten 2017).

Hızır ve/veya Hızır-İlyas makamlarının Kur'an-ı Kerim'deki kıssada anlatılan olayların geçtiği yerler olduğu, Hızır'ın içtiği hayat suyunun kaynağını temsil eden kaynak ve göller olduğu, Hızır'ın insanlara görüldüğü düşünülen ya da Hızır ile İlyas'ın buluştuğu kabul edilen yerler olduğuna inanılır (Ocak 2007: 129-130). Bu makamlarda ziyaret, merasimve ibadet yapılır. A.Y. Ocak Türkiye ve Türkiye dışındaki makamların listesini vermektedir (Ocak 2007: 129-137). Türk halkının Hızır'a verdiği büyük önem, tüm bu somut kültürel miras eserlerin nicelik ve nitelik çeşitliliğinden anlaşılmaktadır.

2.3.3 Özel Günler ve Törenler

Tabiatın yeniden canlanması hayvansal ve bitkisel bereketin oluşması iyilik imgesi Hızır'ın işlevselliğinin ritüellere dökülerek bir bayram havası içerisinde kutlanmasına sebep olur. Hıdrellez 6 Mayıs günü kış mevsiminin bitip sıcak yaz günlerinin başladığı düşüncesinden hareketle Rumî takvime göre 23 Nisan, Miladî takvime göre 6 Mayıs'ta kutlanmaktadır. Türk inancında ateşi yani

sıcaklığı temsil eden Hızır'la suyu temsil eden İlyas'ı birleştirerek tabiata can geleceği düşünülmüş ve Hızır Nebi'yi karşılama törenleri yapılmıştır. Türk dünyasında Nevruz törenlerine ait ritüelleri Hidrellez törenlerinin içerisinde kısmen veya tamamen gözlemlemek mümkün olmaktadır. (Azar 2009, 277) 5 Mayıs'ı 6 Mayıs'a bağlayan gece ve sabahında Hızır'ın yeryüzüne uğrayacağı sıkıntıda olanlara yardım edeceği, dilekleri yerine getireceğine inanılır. Söz konusu günde yapılan uygulamalardan bazıları şu başlıklar altında toplanmıştır (Ocak 2007: 155-162; Azar 2009, 278):

- **Kısmet ve Bahta Yönelik Uygulamalar:** Çocuğu olmayan kadınların gül dalına veya ağaç dalına salıncak kurup oyuncak bebek sallamaları, niyet çömleğinin hazırlanması,
- **Şifa ve Sağlık İsteğine Yönelik Uygulamalar:** Hidrellez sabahı dört yol ağzında eski hasırların yakılması; ateşin üzerinden atlama,
- **Bereket-Bolluk ve uğura Yönelik Uygulamalar:** Kapı, pencere, ambar ve yiyecek kaplarının ağzının açık bırakılması,
- **Mal-Mülk ve Servet Edinmeyi Amaçlayan Uygulamalar:** Dileklerin kum, tahta, ağaç, taş vb. maddelerden maketleri veya resimleri yapılması ve 5 Mayıs gecesi gül ağacının dibine bırakılması,

Gelecekle ilgili Uygulamalar: Hidrellez cumaya rastlamışsa o gün, değilse öbür cumaya mayasız hamur yapılması. Bu hamur akşamdan bir kap içinde bir ağaca asılır. Ertesi gün hamura bakıldığında hamur kabarmışsa o yılın bereket yılı kabarmamışsa kıtlık yılı olacağına inanılır.

Sonuç

Şüphesiz bambaşka ilkelere dayanan farklı dinlerin öğretilerini ve bu öğretilerde yer alan farklı kavram ve varlıkları karşılaştırmak kolay bir iş değildir. Bunun için bu konu hakkında din felsefesi kapsamında incelenecek ve karşılaştırılacak bir çok detay bulunduğu aşıkardır. Mahayana Budizmi felsefesinin ve bu felsefede "bodisatva" rolünün ne anlama geldiğini açıklamanın dahi bu makalenin sınırlarını aştığının bilincinde olarak incelememizi en temel kriterler üzerinden yapmayı hedefledik.

Bu karşılaştırma denemesi sonucunda tespitlerimiz şunlardır:

Avalokiteşvara'nın tarihî kişiliği hakkında bilgi bulunmamakla birlikte bodisatva kimliği bellidir. Ancak Hızır'ın yaşayıp yaşamadığı, ebediyen yaşadığı görüşlerinin yanı sıra nebî, melek, velî olduğuna dair farklı görüşler bulunmaktadır. Avalokiteşvara'nın canlılara merhamet ettiğini gösteren birçok adı, vasfı (11 başlı, bin kollu, bin gözlü, vs.) ve hatta ikonografyası bulunurken Hızır'ın sadece tek bir adı ve beşerî özellikleri vardır.

Gerek Avalokiteşvara, gerekse Hızır insanlara yardım ederken olağanüstü özelliklerini kullanır. Avalokiteşvara âlemdeki tüm canlılara kolaylıkla ulaşırken, Hızır da tayy-ı mekan özelliği sayesinde karada, denizde ve havada dilediği anda dilediği yere gider.

Avalokiteşvara'nın "hikmet verme" işlevi, Hızır'ın tasavvufta "mistik yolda kılavuzluk etme ve mürşitlik" temel işlevine benzemektedir. Budizm mistik ve soteriyolojik (kurtuluşa yönelik) bir din olduğu için, üstelik tenasüh inancı üzerine kurulduğu için Budist laiklerin en büyük dileği yeniden bedenlenmelerde Buda olabilmek veya Buda cennetlerinde doğabilmektir. Bu nedenle Avalokiteşvara'ya dini öğretmesi için yalvaranlar, sığınanlar sadece rahip ve rahibeler değil, tüm Budistlerdir. Dolayısıyla bu bodisatva insanların hem maddî, hem de manevî; hem dünyevî, hem öte dünyaya ilişkin sorunlarını çözmek işlevlerini üstlenmiştir. Hızır inancında da Hızır dünyevî ihtiyaçlara cevap vermenin yanı sıra tasavvuf rivayetlerinde karşısına çıktığı kişiyi mistik yola, kendini Allah yoluna adamaya sevk eder.

Avalokiteşvara gerek dünyevî, gerekse manevî kurtuluşa ilişkin işlevler yüklenmişken halk inançları arasında Hızır'a daha çok dünyevî sıkıntılarda başvurulmaktadır. Hatta Hızır'ın

ölümsüzlük suyunu bulması ve doğanın her sene yeşillenmesi ile ilişkilendirilmesi onun dünyevî hayat açısından önemini göstermektedir. Yine de Hızır'ın özellikle fakir ve düşkün kılığına girdiği durumlarda ona iyi davranan kişileri ödüllendirip kötülerini cezalandırması insanı ahlaklı olmaya, amellerine ve dolayısıyla manevî hayatına dikkat etmeye sevk etmektedir. Tasavvuf çevresinden baktığımızda ise Hızır manevî kurtuluşa da yardım etmektedir.

İnsanlar en çok bilmedikleri ortamlarda bulduklarında endişe ve korku duyarlar. Özellikle seyahat etme zor duruma düşmekten korktukları bir durumdur. Gerek Avalokiteşvara'ya, gerekse Hızır'a yoldaki tehlikelerden korunmak için dua edilir.

Don değiştirme motifi her iki kurtarıcı varlıkta da görülür. Avalokiteşvara'nın don değişikliğini yardım isteyen kişinin bulunduğu veya kurtuluşu için ihtiyacı olan şekle girerek sağladığı Kuanşi İm Puser'da detaylı olarak anlatılmıştır ve oldukça çeşitlilik arz eder. Hızır'ın don değişimi de başta ihtiyar kılığı olmak üzere insan ve hayvan şekillerine girmesiyle gerçekleşir.

Her iki kurtarıcı varlık için dualar edilir. Avalokiteşvara için dharani denilen tılsımlı sözcükler tespih eşliğinde zikredilir. Müslüman Türk coğrafyasında ise Hızır için özellikle Nevruz'da edilen dualar, söylenen maniler mevcut iken günlük hayatta sıklıkla kullanılan deyim ve atasözleri bulunur. Avalokiteşvara'ya edilen ibadet kapsamında onun tasvirlerine de sıklıkla başvurulur. Mabedlerin duvarlarına yapılan resimler, tapınak bayrakları ve heykeller, özellikle ibadet yapılan yeri kutsal hale getirmek için kullanılır. Budist laikler ayrıca tehlikelerden korunmak için üzerinde Avalokiteşvara tasviri bulunan kumaş resimleri taşırlar. İslâm tasvir yasağı neticesinde Hızır'ın bu tarz tasvirleri olmamakla birlikte Hızır bazen tek başına, bazen İskender ve Hz. İlyas ile minyatür sanatında resmedilmiştir. Ancak minyatürlerdeki tasvirler kutsal bir işleve sahip değildir; kitapta anlatılan konuları görsel olarak aktaran belgesel niteliği taşırlar.

Avalokiteşvara'ya adanmış tapınaklar varken Hızır'ı anmak ve kutsamak için yapılmış makamlar ve zaviyeler bulunur. Dolayısıyla her iki kurtarıcı varlığın somut kültürel mirası kapsamında, işlevleri farklı olsa da mimari eserler, mekanlar mevcuttur.

SON SÖZ

Aziz Hocam Prof. Dr. Kemal Yavuz'u 2010-2011 akademik yılında İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'ne doktora öğrencisi olarak başladığım zaman tanıma şerefine nail olmuşum. Osmanlı Türkçesini sevmemde, Türkçemizin bu zengin döneminin vasıflarını ve mahiyetini tanımamda, derslerde bize büyük bir şevkle okuduğu Divan şiirleri ile heyecanla anlattığı Marifetname, Garibname gibi halk edebiyatımızın eşsiz eserlerine hayran olmamda emekleri, katkıları sonsuzdur. Kıymetli hocam için çıkarılan bu armağan sayısında yer almaktan; Budist ve Müslüman Türklerin benzer inançlarından birini karşılaştırarak katkı sunmaktan büyük mutluluk ve onur duyuyor, hocama en derin saygılarımla birlikte sağlıklı, verimli ve uzun bir ömür diliyorum.

KAYNAKÇA

- ATILGAN, Yusuf Kenan (2014), "Farklı Din ve Kültürlerde Hızır Tasavvurları, Kaynakları ve Günümüze Yansımaları", *Geçmişten Günümüze Alevilik I. Uluslararası Sempozyumu*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, 648-666.
- AZAR, Birol (2009), "İyiliğin Somut Rengi Hızır ve Kültürümüzdeki Fonksiyonları", *1. Ulusal İyilik Sempozyumu (20-21 Haziran 2009) Bildiri Kitabı*, Elazığ, 271-279.
- CHAIYAPONG, Mingkwan (2013), "The Concept Of Avalokiteşvara and Buddhas in The Kāraṇḍavyūha Sūtra", *MANUSYA: Journal of Humanities Regular*, 16.1, 1-22.
- CONZE, Eduard (2004), *Kısa Budizm Tarihi*, Çev. Ömer Cemal Güngören, İstanbul: Yol Yayınları.
- CONZE, Eduard (1959), *Buddhism, Its Essence and Development*, New York: Harper Torchbooks.
- ÇELEBİ, İlyas (1997), "Hızır", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (XVII. Cilt), 406-409
- DUMAN, Mustafa (2012), "Bozkurttan Hızır'a Türk Halk Anlatmalarında Kılavuz", *Milli Folklor*, 96, 190-201.
- ELVERSKOG, Johan (1997), *Uygur Buddhist Literature*, Silk Road Studies I, Brepols Publishers.
- ESİN, Emel (1982), "Bezekli Külliyesinde Dokuzuncu Tapınak", *Türkiyemiz*, 37, 1-6.
- GRIDLEY, Mariyln (2011), "Yulin Cave 39 and Uygur Patronage: Origin and Transmittal of the Theme of Guanyin with Luohans", *Journal of Inner Asian Art and Archaeology*, VI, 155-177.
- GRÜNWEDEL, Albert (1912), *Altbuddhistische Kultstätten in Chinesisch-Turkistan: Bericht über archäologische Arbeiten von 1906 bis 1907 Kuča, Qaraṭahr und in der Oase Turfan*, Berlin: Georg Reimer.
- GÜLTEN, Sadullah (2017), "Hızır-İlyas Zaviyeleri, Aya Yorgi Ve Bektaşiler", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 83, 81-100.
- KASAI, Yukiyo (2022), "The Avalokiteşvara Cult in Turfan and Dunhuang in the Pre-Mongolian Period", *Buddhism in Central Asia II. Practices and Rituals, Visual and Material Transfer*, Ed. Yukiyo Kasai, Henrik H. Sørensen, Brill, 244-269.
- KIM, Jeong-Eun, (2001), "White-robed Guanyin: The Sinicization of Buddhism in China Seen in the Chinese Transformation of Avalokiteshvara in Gender, Iconography, and Role", *ATHANOR*, XIX, 17-25.
- KURNAZ, Cemal (1997), "Hızır - Edebiyat", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (XVII. Cilt), 411-412.
- LIXIN, Zheng (2007), *Buddhism Rituals and Monastic Life*, Beijing: Foreign Languages Press.
- OCAK, Ahmet Yaşar (2007), *İslâm-Türk İnançlarında Hızır yahut Hızır-İlyas Kültü*, İstanbul: Kabcı Yayınevi.
- ÖZCAN, Ceyda (2014), "Eski Uygurca Kuanşi İm Pusar İncelemesi. Metin-Çeviri-Açıklamalar-Sözlük", *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- SØRENSEN, Henrik H. (2020), "Donors and Esoteric Buddhism in Dunhuang during the Reign of the Guiyijun", *Buddhism in Central Asia I. Patronage, Legitimation, Sacred Space and Pilgrimage*, Ed. Carmen Meinert, Henrik Sørensen, Brill, 91-122.
- TEKİN, Şinasi (1993), *Uygurca Metinler I. Kuanşi İm Pusar (Ses İşiten İlah)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ULUDAĞ, Süleyman (1997), "Hızır- Tasavvuf ve Halk İnançları", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (XVII. Cilt), 409-411.
- ZEREN, Münevver Ebru (2015), "Maniheizm ve Budizm'in Uygurlar'ın Kültür Hayatına Etkileri", *Basılmamış Doktora Tezi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ZIEME, Peter (2005), "Uighur Versions of the Lotus Sutra with Special Reference to Avalokiteşvara's Transformation Bodies", *Yürashia kogo bunken no bunkengaku teki kenkyū*, Newsletter 13, 1-7.
- ZIEME, Peter (2012), "Some Notes on Old Uigur Art and Texts, Buddhism and Art in Turfan", *From the Perspective of Uighur Buddhism. International Symposium Series 1*, Ryukoku University, 5-32.